

Kolumbusz tojása Adalékok egy közismert szólás eredetéhez

A kifejezés eredetét kutatva a forrásokból először is azt tudhatjuk meg, hogy Girolamo Benzoni *Az Újvilág története* című művében (Velence, 1565) írja le az általa csak hallomásból ismert történetet, és ez arra mutat, hogy a szájhagyomány már egy ideje Kolumbusz személyéhez kapcsolta a tojás felállításának zseniálisan egyszerű megoldását:

„Kolumbusz sok spanyol nemes társaságában vett részt az ebéden [Mendoza bíborosnál 1493-ban]... Egyikük szólásra emelkedett: »Kristóf úr, ha ön nem jutott volna el Indiába, itt Spanyolországban akkor sem volnánk híján olyan embernek, aki megkísérelte volna ugyanazt, amit ön tett, hiszen a mi országunk bővelkedik nagy emberekben, akik egyaránt járatosak a kozmográfiában és az irodalomban.« Kolumbusz semmit nem válaszolt e szavakra, hanem hozott magának egy tojást, amit letett az asztalra, majd így szólt: »Uraim, bármelyikükkel hajlandó vagyok fogadni, hogy nem tudja úgy a csúcsára állítani ezt a tojást, ahogy én, pusztá kézzel, minden támaszték nélkül.« Mindnyájan megpróbálták, és senkinek nem sikerült a csúcsán megállítania. Miután a tojás körbement és visszajutott Kolumbusz kezébe, ő hozzátette az asztalhoz, és az megállt, mivel az ütéstől kissé behorpadt a csúcsa. Amitől is mindnyájan zavarba jöttek, mert megértették, hogy mit akart mondani: hogy miután valaki megtette, már mindenki tudja, hogy hogyan lehet megcsinálni” (Benzoni 1565, idézve Gardner 2000 nyomán).

Giorgio Vasari ezzel szemben már 15 évvel előbb beszámol egy hasonló történetről *A legkiválóbb festők, szobrászok és építésszek élete* című, Firenzében 1550-ben megjelent könyvében (magyarul: 1973). Ebben elmeséli, hogy az ifjú itáliai építész, Filippo Brunelleschi (1377–1446) szokatlanul nagy és súlyos kupolát tervezett a firenzei dóm, a *Santa Maria del Fiore* számára. Az Amerika felfedezését mintegy 70 évvel megelőző, 1420 körül játszódó történet szerint a város tisztviselői és a mesterek látni szerették volna e nehéz és bonyolult építkezés modelljét, de ő visszautasította a kérést, felajánlva inkább, hogy:

„...az készítse el a kupolát, aki egy sima márványlapon függőlegesen meg tud állítani egy tojást, ebből ugyanis kitetszik, hogy kinek mennyi esze van. Tehát kerítették egy tojást, és valamennyi mester megpróbálta felállítani, de egyiküknek sem sikerült. Filippo, amikor felszólították, hogy állítsa fel, ügyesen megfogta, erősen odaütötte az alját a márványlaphoz, s így fel is állította a tojást. A művészek erre morogni kezdtek, hogy ezt ők is meg tudták volna csinálni, de Filippo az arcukba nevetett, és azt felelte, hogy a kupolát is fel tudták volna építeni, ha megmutatná nekik a modellt vagy a tervrajzot” (Vasari 1973: 215).

E frappáns felelettel el is dőlt, hogy őt kell megbízni a munka végrehajtásával. A történetnek van még egy érdekessége. Amikor végül elkészült a nagy kupola (sok évvel később, de évtizedekkel Kolumbusz első útja előtt), az alakja éppen olyan volt, mint egy fél tojás, amelyet a csúcsánál belapí-

tottak. A fenti történetből azonban nem keletkezett Brunelleschi nevéhez kapcsolható állandósult szókapcsolat.

A kiváló magyar szóláskutató O. Nagy Gábor *Mi fán terem?* című munkájában így ír a *Kolumbusz tojása* szólásról:

„...a *Kolumbusz tojása* egy spanyol kifejezés átalakítása, amely magyar fordításban *Jancsi tojásának* hangzanék [...], s a következő anekdotát fűzik hozzá: Sok nagy koponya törte már rajta a fejét, hogyan lehetne egy sima asztalra úgy rátenni egy tojást, hogy az a hegyén megálljon. Jancsi gyengédén hozzáütötte az asztal lapjához a tojást, s ezzel megoldotta a kérdést” (O. NAGY 1979³: 289).

Az *huevo de Colón* szinonimájaként a spanyolban valóban létezik az *huevo de Juanelo* kifejezés ’olyan dolog, ami nehéznek látszik, valójában azonban igencsak egyszerű, ha már tudjuk rá a megoldást’ jelentésben (vö. Moliner 1983, II, 73; *Diccionario de la lengua española*, 1984, II, 750; Sánchez 1997: 186). José María Iribarren és Manuel Martín Sánchez spanyol szóláskutatók szerint Jancsi a magyar lexikonok által egyáltalán nem ismert, itáliai származású kiváló feltaláló mérnök Juanelo Turriano, olaszul Giovanni Torriani volt, akinek zseniálisan egyszerű vízemelő szerkezete segítségével látták el Toledót és az Alcazár erődítményt vízzel a város alatt mintegy 100 méterrel folyó Tajo vizét felemelve (Iribarren 1955, 1974⁴: 401–2; Sánchez 1997: 186). A szólás vitalitását jelzi, hogy több 17. századi spanyol költő, drámaíró művében felbukkan az *huevo de Juanelo* kifejezés. Calderón a *La Dama Duende* [Huncut kísértet] című művében (2. felvonás, 3. jelenet) például az egyik szereplő, Doña Ángela szájába adja a kifejezést és annak magyarázatát. Jeles szóláskutatónk O. Nagy Gábor magyarázata azonban ez esetben nem állja meg a helyét. A *Kolumbusz tojása* szólás nem lehetett ugyanis az *huevo de Juanelo* kifejezés átalakítása, mert Turriano Amerika felfedezése után majd 40 évvel később készítette el a szerkezetét Toledo városában.

A szólásban emlegetett tojás – a felhasznált források szerint – időrendi sorrendben leginkább Brunelleschi tojása lehetett volna (1420 körül). Állandósult szókapcsolatként, klasszikus paneuropeizmusként azonban Kolumbusz nevével rögzült (1492 után) az európai köztudatban, nyelvi világgépben és különösen a spanyolokéban. Jól szimbolizálja ezt a spanyolországi Sant Antoni de Calonge (Costa Brava) belvárosában álló tojás alakú Kolumbusz-emlékmű is. Az 1534 után keletkezett *Juanelo [Turriano] tojása* mondás pedig kizárólag a spanyol nyelvben lett használatos a *Kolumbusz tojása* szólás utólagos szinonimájaként.

A szólások világát, különösen pedig eredetüket gyakran hasonlítják egy kirakós játékhoz, amelynek csak minden tizedik elemét ismerjük, és amelynek rekonstruálása során nagyon kell ügyelnünk arra, hogy ne erőltessünk bele egy elemet olyan részbe, amelynek üresen kell maradnia (Guiraud 1962: 108). A szólásvizsgálatok, szólásetimológiák tehát mindig nagyon körültekintő, aprólékos, *sziszifuszi munkát* igényelnek, és ha e munka során *Ariadné fonalaként* felbukkan egy adat, egy nyom, amelyen elindulva megfejthetjük a homályban maradt részeket, ahogy tettük ezt fenti eszmefuttatásunkban, akkor utólag már elmondhatjuk, hogy mindez persze olyan *egyszerű volt, mint a Kolumbusz tojása*.

SZAKIRODALOM

- Benzoni, G. 1565. *Historia del mundo nuovo*. Venezia.
 Calderón, P. 1629. *La Dama Duende*. Madrid, Espasa-Calpe S.A., Colección Austral, n° 659, 1946, 117.
Diccionario de la lengua española I–II. 1984. Madrid, Real Academia Española.
 Gardner, M. 2000. *Piet Hein szuperellipszise*. <http://www.sulinet.hu/termeszetvilaga/archiv/2000/0001/05.html>
 Guiraud, P. (1961): *Les locutions françaises*. Paris, P.U.F. (Que sais-je ? 903).

- Gyapai – Megyer – Ritók 1983. *Ki mondta? Miért mondta?* Budapest, RTV–Minerva.
- Iribarren, J. M. 1955, 1974⁴. *El porqué de los dichos*. Madrid, Aguilar.
- Moliner, M. 1983. *Diccionario de uso del español I–II*. Madrid, Gredos.
- O. Nagy, G. 1979³. *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. Budapest, Gondolat.
- Sánchez, M. M. 1997. *Diccionario del español coloquial. (Dichos, modismos y locuciones populares)*. Madrid, Tellus.
- Vasari, G. 1973. *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete*. Budapest, Magyar Helikon [Eredetiben: *Le Vite de' più eccellenti pittori, scultori e architettori*. Firenze, 1550.]

Bárdosi Vilmos
professzor
ELTE BTK